

مطالعه معیارهای انتزاعی دینداری در استان مازندران ۱۳۸۵

علی جان حسنی*

چکیده

دین، واقعیتی اجتماعی است؛ وقتی شخصی به دین عمل می‌کند در واقع حس همبستگی و خود اتکایی به گروه و خلاصه حس بودن در جامعه را نشان می‌دهد. تجلی ارزش‌ها و نشانه‌های دینی بودن فرد را در نگرش، گرایش و کنش‌های آشکار و پنهان او می‌توان جست و شناسایی کرد. این بررسی معیارهای ذهنی دینداری ۷۰۰ نفر از دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی (پیش‌دانشجویان بعنوان خروجی و ماحصل نهاد آموزش و پرورش) را مورد هدف قرار می‌دهد. در این بررسی با عنایت به آثار پژوهشی انجام شده در کشور از روش پیمایش Survey و نمونه‌گیری خوشه‌ای طبقه‌ای با استفاده از پرسشنامه حضوری بهره‌جسته‌ایم. میزان روایی پرسشنامه محاسبه ۰.۸۹۷۰٪ و تمامی آزمون‌های تحقیق در سطح ۰.۹۹٪ قابلیت اطمینان مورد سنجش واقع شده‌اند. نتایج نشان داد که: میزان تعیین معیار دینداری از شاخص آگاهی و دانش دینی ۰.۲۶٪، باورهای دینی ۰.۲۱٪، مناسک دینی ۰.۳۱٪، عواطف دینی ۰.۳۲٪ است. همچنین معادله رگرسیونی گویای این مطلب است که ۴۶ درصد واریانس معیارهای دینداری مورد نظر دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی در این پژوهش قابل تبیین است. نتایج حاکی از آن است که شعائر مذهبی رشد بیشتری از محتوای معنوی دین دارد.

واژگان کلیدی: دین، دانش‌آموز، آگاهی و دانش دینی، باورهای دینی، مناسک دینی و عواطف دینی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بيان مسئله

نقش دين در شكوفايي تمدن‌هاي بشري انكار ناپذير است. عده‌اي عقیده دارند كه دين برترين تجلی طبيعت انسان است و عقیده به چيزی است كه نزد همه كس برتر از همه چيز است. به هر حال در اين دیدگاه، دين نه ساخته طبقات اشرافي و حاكم و نه تسكين دهنده و آرامش بخش طبقات فقير و مظلوم و نه توجیه كننده بی‌عدالتی‌هاي اين جهان است.

دين نه مولود جهل است نه مایه تخدير و سكوت و بی‌تحركی، بلکه باتعالی، رشد و كمال و خداگونه شدن انسان‌ها همراه و همراز است (توسلی، ۱۳۸۳).

همچنين دين عبارتست از: مجموعه رفتار آدمی كه به اختيار و آزادی و انتخاب خود آدمی صورت می‌گیرد به عبارت دیگر آزادی يك روی دين است، روی دیگر آن پذیرفتن مسئولیت سرنوشت و قبول فرجام كاری است كه هر كسی انجام داده است و این چيزی بسیار سهمگین است (طهماسبی، ۱۳۸۰).
به طور کلی می‌توان گفت: بحث‌هاي مربوط به تعریف دين، بر شماری از ابعاد اساسی متمرکز است. برای مثال تفاوتی اساسی بين دیدگاه‌هاي تقلیل‌گرا و غیرتقلیل‌گرا وجود دارد. لازمه تقلیل‌گرایی این است كه باورهاي دینی، با توجه به معیارهاي علمی با معیارهاي اثباتی، باورهاي كاذبند و حفظ چنین باورهايی، با توجه به معیارهاي تفكر منطقی، كاری عقلانی نیست. لازمه دیگر «تقلیل‌گرایی اثباتی» این است كه دين قبل از هر چيز، نوعی فعالیت شناختی و ذهنی فرد است كه، به علل گوناگون، ماهیت حقیقی زندگی واقعی و اجتماعی در درست درك نمی‌كند. تعریف كلاسیك قرن نوزدهمی دين «تعریف اقلی» مشهور ادوارد، بی‌تایلو، یعنی «در اعتقاد به موجودات روحانی» است. در نظر تایلور، دين نتیجه تلاش‌هايی در فیلسوفان بدوی عهد باستان است درجهت معنا بخشیدن به تجربه‌هاي ذهنی خود. تعریفی این چنینی از دين، تعریفی فردگرایانه، شناختی و عقلگرایانه است؛ زیرا مشخصاً به نمادگرایی یا عمل دینی در ارتباط با سازمان اجتماعی توجه نشان نمی‌هد و معیارهاي علم غربی را حقایقی بدیهی می‌داند و آن را به منزله تنها مبنای عقلانیت می‌پذیرد (تامسون، ۱۳۸۵). در این میان توجه به تربیت دینی از اهمیت خاصی برخوردار است. اگر انسان دریابد دين نشان‌دهنده و بزنگاهی برای جلوگیری از فساد، انحراف و ضد ارزش‌هاست، آن گاه تامل بیشتر و پذیرش عقلایی تری در مناسبات دين و تعالیم دینی می‌شود.
بنابراین محقق در پی آن است كه معیارهاي دینداری را از نگاه دانش‌آموزان مورد كنكاش قرار دهد. در همین راستا این پژوهش به مطالعه معیارهاي انتزاعی دینداری دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی استان مازندران می‌پردازد.

اهمیت ضرورت موضوع

یکی از پایدارترین و خوشایندترین روش‌هايی كه در ایجاد و پرورش احساس مذهبی و تمایل به انجام اعمال دینی مؤثر است، روش الگویی است؛ زیرا انسان به صورت غیر مستقیم و به وسیله مشاهده رفتار، بیشتر نسبت به انجام رفتار مطلوب و به خصوص اعمال مذهبی رغبت نشان می‌دهد. ولی این امر در

صورتی میسر است که فرد مورد نظر به لحاظ شخصیتی مورد قبول فرد باشد و او را به عنوان یک فرد دیندار قبول داشته باشد.

با توجه به این امر اگر ما ارزش‌های دینی جوانان خود و عوامل مؤثر در شکل‌گیری این ارزش‌ها را بشناسیم می‌توانیم، به نحوی شایسته در جهت راهنمایی و ارشاد آنها گام برداریم و با شناسایی مسیرهای مؤثر در فراگیری ارزش‌های دینی، بتوانیم ارزش‌های درخور توجه دینی را به آنها بیاموزیم. تردیدی نیست که پژوهش‌های دینی از نظر کمی و کیفی، پس از انقلاب اسلامی، رشد قابل ملاحظه‌ای داشته است؛ زیرا نیازها و ضرورت‌های نظام اسلامی، تکثیر موضوعات تحقیق را ایجاب می‌کرده است، طبیعی است که شرایط امروز با گذشته تفاوت می‌کند و آنچه مورد پرسش و انتقاد می‌باشد، این است که آیا کارهایی که انجام گرفته، متناسب با امکانات و انتظارات امروز هست یا نه؟ در نظام اسلامی، دین زیر بنای تمام مسائل جامعه است و لذا این تحقیق، می‌تواند به عنوان ملاکی برای تحقیقات دینی مورد استفاده قرار گیرد.

ادبیات موضوع پژوهشی

مذهب در ایران

- دین در ایران از ماقبل تاریخ تا کنون

- «در میان آریاییان، در دوره‌های ابتدایی، چند خدایی، نیاپرستی - توتمیسم وجود داشته است و خدای آسمان، خورشید، ستارگان و دیگر مظاهر طبیعت از قداست برخوردار بودند.

- یک قاعده کلی دیگر را نیز می‌توان در مسیر عبادی آریایی‌ها مشاهده کرد که از چند خدایی به توحیدگرایی رسیدند و خدایان قبلی یکی پس از دیگری به عنوان دستیار و نیروی تحت امر خدای واحد درآمدند مثلاً میترا در روزگاری خدای برتر بود و آیین‌های عبادی و قربانی خاص و پرتشریفاتی داشت ولی بعدها به صورت یک فرشته مهر و محبت و پیوند خالق و مخلوق و رابط دلها درآمد» (واعظ، ۱۳۷۹: ۲۹).

به طور کلی می‌توان گفت: در ایران، دین از آغاز تاکنون پنج مرحله به شرح زیر پیموده است:

کیش زروان که پیش از آیین زرتشت در میان آریایی‌ها وجود داشته، آنها دین خود را مبتنی بر زروان (بد و خیر و شر) نهاده‌اند و از پیدایش آریایی‌ها در ایران تا زمان ساسانیان کم و بیش رایج بوده است.

کیش زرتشت، که از ۶۵۰۰ سال پیش از میلاد مسیح توسط زرتشت، پیامبر ایرانی، بنیان نهاده شد و تا ظهور اسلام تمام اقوام ایرانی از آن پیروی می‌کردند و بعد از ظهور اسلام به صورت اقلیت مذهبی درآمد و اکنون هم با خلوص نیت از آن آیین پیروی می‌کنند. (رضایی، تاریخ: ۱۶۰) تاریخ منبع اضافه شود ضمن اینکه این منبع در خدمت منابع هم به صورت کامل آورده شود حکمت (۱۳۷۱) معتقد است: دین زرتشتی در ایران بیشتر از ده قرن رواج کامل داشت و آتشکده‌های آن هرگز خاموش نشد، بعد از ایران به ممالک مجاور نیز سرایت کرده است. در قرآن مجید نیز به دین زرتشت اشاره شده و در یک جا آنها را در ردیف اهل کتاب دانسته و خارج از دایره شرک قرار داده است، در این آیه از زرتشتیان به نام مجوس تعبیر شده و همچنین در ادوار اسلامی زرتشتیان در امان و ذمه اسلام می‌زیسته‌اند.

«آیین مانی در سال ۲۴۲ میلادی توسط مردی که خود را مانی^۱ می خواند، به منصفه ظهور پیوست. مانی در زمان شاپور اول ساسانی مدعی شد که پیغمبر است و عده کثیری از ایرانیان، آسیای میانه، چین غربی - ترکستان شمالی، بین‌النهرین، آسیای صغیر، شام و روم به صور و اشکال گوناگون آیین او را پذیرفتند، این آیین مدت هزار سال ادامه یافت و به تدریج در آیین‌های دیگر مستهلک شده و اکنون اثری از آن دین بر جای نیست.

آیین مزدک، در اواخر قرن پنجم میلادی، در زمان قباد، پدر انوشیروان، فرقه جدیدی در ایران ظهور کرد که خود قباد هم به آیین او گروید، این مرد، مزدک بود که با اختلاط دین زرتشت و مانی، در سال ۴۸۸ میلادی در ایران یک آیین نو عرضه کرد. لیکن این آیین دیری نپایید. انوشیروان، پسر قباد او و تمام پیروانش را از دم شمشیر گذرانید، از آن پس مزدکیه در ایران به طور سری و زیر زمینی عمل کردند و بعد از اسلام هم به عنوان بابکیه و سلیمه و سپیدجامگان و سیاه جامگان و استانیس به اشکال و طرق مختلف جلوه گر شدند.

آیین اسلام، پس از بعثت حضرت ختمی مرتبت محمد (ص) در قرن هفتم میلادی، در ایران ظهور کرد. در زمان خلافت عمر بن خطاب، جنگ‌هایی بین لشکریان و یزدگرد سوم و عمر در گرفت که سرانجام به شکست ایرانیان و فتح اعراب منتهی شد و این امر منجر به ترویج دین اسلام در بین ایرانیان شد و آنها به عناوین مختلف مسلمان شدند و تا امروز در دین اسلام و مذهب جعفری و بنام شیعه اثنی عشری معروف و مشهور شده‌اند» (همان: ۱۶۰).

دین از ریشه واژه آریایی دئنا (Daena) و به دو معنی وجدان و حساب و کتاب و شمارش است و در زبانهای سامی مانند عبری و عربی به کار رفته است. معنای آن در زبان عربی قضاوت و جزا است، مانند «یوم الدین» که معنی آن روز جزا و داوری است. (رضایی، ص ۷۴)

متأخرین یعنی علماء فرنگستان در اعصار اخیر تعریف‌های گوناگون برای دین نموده‌اند. دین را به زبان‌های اروپایی رلیژیون (Religion) گویند و آن لغت از Religio و یا Religare اشتقاق یافته که به معنی «به یکدیگر بستن» است. همانطور که «اعتقاد» از «عقد» یعنی «بستن» مشتق شده است (حکمت، ۱۳۷۱: ۲). برای دین مفهوم عقیده نیز به کار می‌رود و به معنی ارتباط روحانی بین مردمی است که اعتقاد مشترکی دارند زیرا دین مهم‌ترین عامل ارتباط و همبستگی میان جوامع بشری است (آریا، ۱۳۷۶: ۹).

جایی دیگر در لغت دین به معنای اطاعت است، در زبان فارسی دو لغت به معنای دین به کار می‌رود: یکی «کیش» و دیگری «آیین». بعضی از علمای فن زبان‌شناسی که در اصل و ریشه فارسی آن تحقیق کرده‌اند، کلمه دین را لغتی از زبان فارسی قدیم می‌دانند و به همین معنی کلمه «دهدینان» در کتب فارسی باستان آمده است، که اشاره به پیروان کیش مزدیستی می‌کند. ظاهراً قبل از گسترش اسلام این لغت در نزد ایرانیان معمول بوده و عرب آن را از عجم گرفته و سپس باز به ایران آمده است» (حکمت، پیشین: ۲).

در قرآن نیز دین به معنی شریعت و مذهب به کار رفته است، از جمله در آیه ۱۲۵ سوره نساء چنین آمده است: «و کدام دین بهتر است از اینکه مردم خود را تسلیم خدا کنند و نیکوکار هم باشند» (رفاهی، ۱۳۷۶: ۱۶).

به طور کلی از نظر معنای لغوی، می‌توان گفت دین عبارتست از: عامل پیوستگی بین مردمی که اعتقاد مشترک دارند و این اعتقاد مشترک همان کیش و آیین است که می‌تواند در رفتار افراد قضاوت کند و در نهایت جزای عمل را در بر داشته باشد.

در نهایت دینی بودن عنوان عامی است که به هر فردی یا پدیده‌ای که ارزش‌ها یا نشانه‌های دینی رد آن متجلی باشد اطلاق می‌شود. تجلی ارزش‌ها و نشانه‌های دینی بودن فرد را در نگرش، گرایش و کنش‌های آشکار و پنهان او می‌توان جست و شناسایی کرد. در گذشته بیشتر به محتوای دین توجه می‌شده است. اما امروزه مباحثی چون دینداری در احوال فردی مورد پژوهش واقع می‌شود.

در فرهنگ علوم اجتماعی ادیان عبارتند از: نظام‌هایی درباره اعتقاد عمل و سازمان، که جلوه‌ی اخلاقی را در رفتار پیروانشان شکل می‌دهند (گولد و کولب، ۱۳۷۶: ۴۲۷).

در ادبیات عرب به معنای آیین و شریعت، عبارت است از: یک وضع و تأسیس الهی که مردم عاقل را به رستگاری هدایت می‌کند و شامل عقیده و عمل هر دو است (مشکور، ۱۳۷۲: ۶).

کوتاه‌ترین تعریف از نظر تایلر^۱ دین: «ایمان به موجودات روحانی است» (حکمت، پیشین: ۳).

دورکیم می‌نویسد «دین را می‌توان به صورت اعتقاد به یک دنیای مقدس در برابر یک دنیای نامقدس تعریف کرد. آداب و مناسک و نمادهایی که در هر جامعه بوجود می‌آید به این خصوصیات مقدس و نامقدس بستگی دارد. به علاوه دین موجب ثبات استمرار و پایداری جامعه می‌شود» (توسلی، ۱۳۸۰: ۵۹). مسأله‌ای که وبر در رساله اولیه اخلاق پروتستانی مطرح کرد این است که آیا درک بشر از جهان هستی و علایق دینی‌شان در قالب یک چنان چهارچوب ادراکی، می‌تواند مناسبات اجتماعی و کنش‌های عینی‌شان را، به خصوص درحوزه کنش اقتصادی، متاثر سازد.

برای پاسخ به این پرسش، وبر دو جهت‌گیری نظری فراهم آورد. در جهت‌گیری اول سعی کرد کنش را از نظر ذهنی و از طریق فهم انگیزه‌های کنشگر تفسیر کند. در این جهت‌گیری جامعه‌شناس سعی می‌کند خود را به جای کنشگر قرار دهد. وبر می‌پنداشت که این تغییر ذهنی لزوماً منجر به یک سری تفسیرهای به کلی فردگرایانه نمی‌شود؛ زیرا الگوهایی نوعی از معنا وجود دارد که جامعه‌شناس می‌تواند آنها انتزاع کند. او این موارد را به صورت نمونه‌های آرمانی، مانند اخلاق پروتستانی و سرمایه‌داری نوین تدوین کرد.

دومین جهت‌گیری نظری وبر بر ارتباط بین نظام‌های معنایی (که به عنوان تعاریف موقعیت‌های کنش‌های افراد می‌تواند مورد استفاده و تفسیر قرار گیرد) و علایق افراد (به تعبیر روان‌شناختی انگیزه‌های آنها) مبتنی بود (گیدنز).

دیدگاه فرافکن دین را اساساً یک محصول بشری می‌داند و مدعی است که خدا و خدایان همان آرزوهای گسترش یافته و تمایلات بزرگ نمایی شده بشری هستند. از این منظر، حقیقت الهی چیزی نیست جز همان ذات و صفات الهی انسانی که از محدودیت‌های فردی و غیبت‌های جسمانی رها شده و در موجودی مستقل و جدا از انسان، تعالی یافته و مورد تکریم قرار گرفته است. ساختن خدایی بر قیاس و صورت انسان و متصف نمودنش با سیرت و صفات پسندیده بشری، در واقع خلق ذهنی خدا توسط انسانی است که خود نیز آن را خالق نامیده است (شجاعی‌زند، ۱۳۸۰). فروید نیز در همین حوزه در کتاب «آمیزه یک پندار» چنین استدلال می‌کند که زندگی به ناگزیر با محرومیت همراه است، از آن جا که خود تمدن مبتنی بر وانهادن و انگیزه‌های غریزی است. پیامد گریز ناپذیر آن رنج بردن فرد از ناکامی است. تمدن مستلزم نظم و مقررات اجتماعی است که بدون تحمیل محرومیت بر افراد نمی‌تواند تحقیق پذیر. وانگهی ما محرومیت‌هایی را نیز بر همدیگر تحمیل می‌کنیم؛ زیرا در هر جامعه‌ای افراد مسلط بر دیگران به نوعی اعمال قدرت می‌کنند، گذشته از این محرومیت‌ها، خود طبیعت نیز تهدیدهای بسیار را در بر دارد. در نتیجه محرومیت‌های فراوانی به بار می‌آورد (همیلتون، ۱۳۷۰).

فوتر باخ، معتقد است: باید رموز خدانشناسی را در انسان جست. اما با وهمی خواندن دین، آن را نشانه جدا افتادگی انسان از خویشستن خویش معرفی می‌کند و می‌گوید: وجود دین به معنی از خود بیگانه شدن انسان است. انسان‌ها از طریق دین، تحت تابعیت آفریده ناخودآگاه خودشان در می‌آیند. وی در عین حال اذعان می‌نماید که دین‌سازی بشر از نیاز او به داشتن یک پشتوانه متعالی در حیات فردی و اجتماعی اش بر می‌خیزد. او می‌گوید خدا مقوله‌ای است که انسان در حیات خویش به او احتیاج دارد.

* در این قسمت به آثاری اشاره می‌شود که به طور مستقیم یا غیرمستقیم به موضوع تحقیق نزدیک است.

- یافته‌های پژوهش طالبان پیرامون دینداری و بزهکاری در میان جوانان دانش‌آموز منطقه ۵ تهران در سال ۱۳۷۷ نشان داده است که نسل جدید از حیث اعتقادات به ارکان اصلی دین هیچ گونه مشکلی با اساس اسلام نداشته و مبانی محوری آن را کاملاً قبول دارند، داده‌ها حاکی است: ۵۵٪ شهداتین (اعتقاد به خدا و رسول) را قبول دارند و ۸۶٪ با خواندن نماز وارد مرحله دینداری و در عین حال ۹۰٪ دانش‌آموزان بیشتر روزها روزه گرفته‌اند و بنابراین ۸۳٪ جوانان دانش‌آموز هم نماز می‌خوانند و هم روزه می‌گیرند، ۹۵/۳٪ جوانان با توجه به معرف توبه و کمک خواستن از خداوند برای جبران گناهانشان دارای چنین تجربه‌ای بوده‌اند. هر چند ظاهراً به هنجارهای دینی و نمادهای ظاهری تعریف شده برای مذهب توجه ندارند. از نظر بعد اعتقادات دینی نیز ۹۲٪ این اعتقادات را داشته‌اند (طالبان، ۱۳۸۱: ۷).

- طبق جدیدترین پژوهش‌های جامعه‌شناختی، چه در آفریقای جنوبی و مکزیک که بالنسبه توسعه نیافته‌اند و چه در آمریکا که پیشرفته‌ترین جامعه بشری (از نظر فرهنگ مادی) است. بیش از ۹۵٪ انسان‌ها به وجود خداوند ایمان دارند. حتی خود را دیندار می‌دانند (انگلهارت، ۱۳۷۳: ۲۱۶). به نظر وی اعتقاد به خداوند و تعهد مذهبی به معنای میزان اهمیت خداوند نزد افراد، شاخص بسیار حساس بعد دینداری است (همان: ۲۱۲).

می‌توان گفت نشانه دینداری واقعی سه چیز است:

۱- درستی عقیده ۲- فضیلت اخلاقی ۳- عمل شایسته.

- «دیندار کسی است که دارای اخلاق نیک، و اعمال نیک اما متناسب با اوامر و نواهی دین باشد، به تعبیر دیگر اخلاقی را که دین سفارش کرده است و افکاری که مورد توجه دین بوده و شخص می‌تواند آنها را پایه‌های نظری دین بداند و بالاخره احکامی دینی که اعمال او را مشخص می‌کند، همگی به عنوان سه عرصه اصلی در دینداری مطرحند» (به‌درون، ۱۳۸۰: ۱).

- در تحقیقی که توسط سراج‌زاده (۱۳۷۸) در مورد نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن برای نظریه سکولار شدن انجام گرفت، چهار بعد در نظر گرفته شد، اعتقادی، عاطفی، پیامدی و مناسکی که تعاریف آن در نظریه گلاک آمده است. او در بُعد باورهای دینی، مجموعه‌ای از اصول دین را مد نظر قرار داد و سؤالاتی مانند وجود شیطان، اعتقاد به امر به معروف و نهی از منکر، اعتقاد به قرآن، ظهور امام زمان(عج)، وجود فرشتگان و وجود خداوند را در نظر گرفت.

در ارتباط با اعمال دینی (مناسک) معرف‌هایی مانند نماز، (نماز جماعت، نماز جمعه) روزه، خواندن قرآن، مراسم و اعیاد مذهبی و عزاداری‌ها را مورد توجه قرار داد و در حقیقت اعمالی که برای هر مسلمان بالغ واجب هستند را در نظر گرفت.

بُعد عواطف دینی نیز شامل این معرف‌ها بود: نترسیدن از مرگ به دلیل ایمان به خدا احساس نزدیکی به خدا و ائمه اطهار، احساس ترس از خدا و توبه که انتظار می‌رود معتقدان به دین آنها را تجربه کرده باشند. در مورد بُعد پی آمدی نیز این معرف‌ها در نظر گرفته شده بود: سخت‌گیری در مورد مشروبات الکلی، تقلب در پرداخت مالیات، کاردان و مذهبی بودن رهبران، رعایت قوانین اسلامی در زمان فعلی، رعایت حجاب و شرکت زنان در مسابقات. در این بعد نیز تقریباً استانداردهای رفتاری که یک مسلمان باید در زندگی روزمره جداً آنها را رعایت کند، در نظر گرفته شده است. از نظر سراج‌زاده به دلیل اینکه آموزش دینی در کشورهای اسلامی بخشی از آموزش‌های اجباری را تشکیل می‌دهد، لذا معرف معتبری برای دین داری نمی‌باشد، بنابراین از آن صرف‌نظر کرده است (سراج زاده، ۱۳۷۸: ۲).

- هم‌لیتون نیز دینداری یا وابستگی به مذهب را دارای حداقل دو بعد، اجرای فرایض مذهبی (مثل نماز، روزه، مناجات و مناسک) می‌دانند که به وسیله مشاهدات عملی آشکار خواهد شد و اعتقادات مذهبی که از طریق پاسخ به سؤالات عقیدتی مکشوف خواهد شد (به نقل از طالبان، ۱۳۸۰: ۲). همچنین جامعه شناسانی هستند که معتقدند: ادیان در بنیادهای اعتقادی شان همسانی دارند، اما خصلت بی‌همتا و شگفت بسیاری از مذاهب بشری مانند قورباغه‌پرستی در ملانزی نمایانگر آن است که ادیان و مذاهب با وجود همسانی تفاوت‌های چشمگیری دارند (هم‌لیتون، ۱۳۷۰).

علاقه بنیادی بیشتر جامعه‌شناسان دینی غالباً یکسان است. آن بالا بردن فهم ما از نقش دین در جامعه، تجلیل اهمیت و تاثیر دین بر تاریخ بشری و شناخت جلوه‌های گوناگون دین و نیروی‌های اجتماعی تاثیرگذار و شکل‌دهنده آنها است. اندیشمندان و برخی جامعه‌شناسان، پهنه موضوع بررسی جامعه‌شناسی دین را محدود به توصیف و تفسیر همدلانه نظام‌های اعتقادی می‌دانند و نه تعمیم‌های علی (هم‌لیتون).

رادکلیف براون^۱ اعتقاد داشت: «دین در جایی حضور دارد که معنای پیوستن به قدرتی مافوق انسان احساس می‌شود. چنین قدرتی را می‌توانیم نیروی معنوی یا اخلاقی بنامیم. به نظر رادکلیف براون مظهر اصلی معنای پیوستن به قدرت معنوی صورت مناسب به خود می‌گیرد» (توسلی، ۱۳۸۰: ۶۸).

- یینگر^۲ می‌گوید: دین نظامی از اعتقادات و اعمالی است که به وسیله آنها گروهی از مردم علیه مسائل حاد زندگی بشری به نبرد بر می‌خیزند. این نظام اعتقادی، از پذیرفتن مرگ به مثابه پایان حیات سرباز می‌زند و تسلیم شدن به محرومیت‌ها و مجاز شمردن تفرقه و اختلافات میان جماعت‌های انسانی را مردود می‌شمارد (همان: ۶۹).

ریمون آرون جامعه‌شناس معروف فرانسوی دین را چنین تعریف می‌کند: «دین شامل مجموعه‌ای از باورهاست و این باورها معمولاً توسط کلمات بیان می‌شود؛ یعنی به صورت اندیشه‌ای در می‌آیند که کم و بیش شکل دستگاه فکری به خود گرفته است و فقط با اعمال، که مظاهر و جلوه‌های باورها و شیوه‌های تجدید آنها هستند، زنده می‌ماند و مشخص می‌شود» (آرون، ۱۳۶۶: ۵۶).

میشل ماير «دین مجموعه عقاید و توصیه‌هایی است که باید ما را در طرز رفتارمان با خدا و مردم و با خودمان توجیه کند» (دراز، ۱۳۷۷: ۶۲).

کانت^۳ در تعریف دین می‌گوید: «دین یعنی شناختن تکالیف بشری در شکل اوامر الهی» (حجتی، ۱۳۵۸: ۸).

سرجمز جورج فریزر - انسان‌شناس انگلیسی - می‌گوید: «دین عبارت است از نیروهای تسکین دهنده فوق انسانی، که رفتار و کردار و زندگی او را تحت انضباط در می‌آورد» (رضایی، پیشین: ۷۴). زرتشت پیامبر ایرانی که نزدیک به ۶۵۰۰ سال پیش از میلاد می‌زیست می‌گوید: «دئنا^۴ وجدان و ضمیر پاکی است که در عربی و فارسی دین می‌گویند و امروزه به معنی کیش هم به کار می‌رود. در حالی که در حقیقت، وجدان معنی می‌دهد، هر کس از وجدان یا دئنا پیروی کند. دیندار و گفتار و کردارش باعث خشنودی خداوند است» (همان).

با توجه به تعاریف فوق و وجه اشتراک آنها می‌توان به این نتیجه رسید که دین شامل اعتقادات و باورها و قوانینی است که از جانب خداوند برای سعادت انسان وضع شده و باید فرد از درون به آن اعتقاد پیدا کند و در عمل در قالب، آداب، مناسک، عبادات، رفتار و حتی افکار، به انجام آن مبادرت ورزد، تا باعث سعادت دنیوی و اخروی او شود. در حقیقت این ابعاد مختلف، در دین است که مبحث معیارهای دینداری را غنا می‌بخشد. با توجه به اهمیت این مباحث در تعیین معیارهای دینداری، در بخش‌های بعدی به شناخت بیشتر این ملاکها می‌پردازیم.

در این تحقیق جامعه آماری، دانش آموزان سوم دبیرستان از تهران و دارای سن ۱۶ تا ۱۷ سال بودند. و روش نمونه‌گیری خوشه‌ای دو مرحله‌ای بود و در آخرین مرحله از روش تصادفی سیستماتیک استفاده

1. Yinger
2. Emmanuel kant
3. Daena
4. Daena

شده و سعی شده است از تمام مناطق شهر به عنوان نمونه گرفته شود. در نهایت ۳۹۱ نفر دانش‌آموز از ۲۶ دبیرستان دولتی و غیرانتفاعی از ۴ منطقه تهران انتخاب شدند که نسبت دختران و پسران در نمونه تقریباً برابر بود (۵۰/۴ درصد دختر و از ۴۹/۶ درصد پسر).

نتایج حاصل از تحقیقات آقای سراج‌زاده به شرح زیر است:

دانش‌آموزان دبیرستانی در این نمونه، در مجموع دارای گرایش‌ها و علایق دینی بالایی هستند. «در ضمن نتایج این تحقیق در مورد رابطه معکوس طبقه اجتماعی و دینداری با یافته‌های تحقیقی پیمایشی که در سال ۱۳۷۴ در مورد آگاهی‌ها، نگرش‌ها، رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در کل کشور انجام شده هماهنگ است. بر اساس نتایج آن تحقیق برای شهر تهران، در کلیه سؤالات مربوط به گرایش و رفتار دینی (مانند نماز جماعت، نذر و...) گرایش طبقات پایین قوی‌تر و رفتارشان فراوان‌تر بود (سراج‌زاده، ۱۳۷۸: ۸). همچنین طبقات پایین گرایش بیشتری به دین نشان می‌دهند، در حالی که در جوامع مغرب زمین احتمال گرایش طبقات بالا به دین بیش از طبقات پایین است.

از بین ابعاد چهارگانه دینداری، ضعیف‌ترین بعد، اعمال دینی بوده است و افراد اعمال فردی را بیش از عبادات جمعی انجام می‌دهند. ولی به طور کلی در دو بعد لطیف‌تر دینداری، که ناظر به اصول اعتقادات دینی (مثل اعتقاد به خدا و نبوت و...) و نیز عواطف دینی شخصی (مثل احساس نوعی ارتباط با موجودات مقدس و متعالی هستند، نوجوانان مورد مطالعه دیندارتر بودند، در این دو بعد، گرایش دینی نوجوانان مورد مطالعه به نحو چشمگیری بالا بود، ولی در دو بعد دیگر، نمره دینداری پاسخگویان کمتر بود (همان: ۱۳).

- در تحقیقی که توسط طالبان (۱۳۷۸) در مورد سنجش دینداری جوانان انجام گرفت سه بعد برای دینداری در نظر گرفته شد.

الف) اعتقادات مذهبی (بعد عقیدتی دین) که این موارد را در برمی‌گرفت: اعتقاد به خدا و زندگی پس از مرگ و بهشت و جهنم.

ب) مناسک مذهبی (بعد رفتاری دین)، در این بعد به علت اهمیت نماز، به عنوان ستون دین این معرف انتخاب شد، که از رفتارهای نخواندن نماز تا مقید بودن تشکیل شده بود.

ج) تعهد مذهبی یا اهمیت دین در زندگی، که این بعد نیز توسط یک سؤال سنجیده شد و آن اهمیت وجود خدا در زندگی بود، که به صورت مقیاس ۱۵ درجه‌ای تنظیم شده بود (طالبان، ۱۳۷۸ پیشین ۲).

در این تحقیق از روش مطالعه پیمایشی-توصیفی استفاده شده است. جامعه آماری تحقیق، تشکیل شده بود از کلیه دانش‌آموزان دختر و پسر در پایه‌های اول، دوم و سوم دبیرستان‌های روزانه دولتی، نمونه مردمی و غیرانتفاعی تهران که در سال ۷۶-۷۷ در منطقه پنج تهران مشغول به تحصیل بوده‌اند. از روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی چند مرحله‌ای استفاده شد. تعداد حجم نمونه نیز ۷۳۳ نفر بوده است و دامنه سنی نمونه تحقیق بین ۱۴ تا ۱۸ سال در نوسان است. نتایج تحقیق به شرح ذیل است:

الف) اعتقادات مذهبی (بعد عقیدتی دین): در این بعد با توجه به معرف‌های داده شده، ۹۳ درصد، اعتقادات کاملی داشته‌اند که در این میان نسبت دختران بیش از پسران است و نشان‌دهنده این است که اکثریت قریب به اتفاق جوانان معتقد به معرف‌های بعد اعتقادی هستند (همان: ۳).

ب) پایبندی به نماز (بعد مناسکی دین) با احتساب مقوله پایبندی نسبی به نماز در مجموع می‌توان گفت که اکثریت قابل توجه جوانان جمعیت تحقیق، یعنی ۸۴/۳ درصد آنان به انجام نماز تقید داشته و واجد پای‌بندی کامل یا نسبی به این فرضیه الهی می‌باشند. در ضمن تقید و پایبندی پسران بیش از دختران است (همان: ۶).

ج) تعهد مذهبی (اهمیت دین در زندگی): ارقام نشانگر این مطلب بود که اکثریت قریب به اتفاق جوانان جمعیت نمونه تحقیق، یعنی ۹۳ درصد آنان در زندگی شان اهمیت زیادی به خداوند می‌دهند، که از این میان نسبت پسران بیش از دختران است (همان: ۷). در کل دینداری، که از ترکیب سه مقیاس بعد عقیدتی دین، بعد مناسکی دین و تعهد دینی به دست آمده، نشانگر این بود که تنها اقلیت بسیار ناچیزی از پاسخگویان (۲/۶ درصد) دینداری ضعیفی دارند که در این میان نسبت دختران اندکی بیش از پسران است. (۲/۸ درصد در برابر ۲/۴ درصد). در مقابل اکثریت قابل توجهی از جوانان نمونه تحقیق (حدود ۸۳ درصد) دینداری شان قوی ارزیابی شده، و در اینجا نیز نسبت پسران بیش از دختران بوده است (۸۵/۸ درصد در مقابل ۷۹/۹ درصد).

نتایج این تحقیق به طور کلی نشان داد که از هر شاخصی برای دینداری استفاده کنیم، نه تنها دینداری و تعلق مذهبی جوانان نمونه تحقیق بحرانی و اسفناک نبوده، بلکه اکثریت مطلق آنان واجد تعلقات دینی بالائی هستند و شیوه‌های رفتاری جوانان هر چند که نابهنجار باشد، مسلماً باز هم جانشین سنجش‌های مستقیم اعتقادات و تعلقات دینی نیست (همان: ۹).

- در تحقیقی که قاسمی در سال ۱۳۸۰ با عنوان گونه‌شناسی و تبیین فرهنگ سیاسی دانشجویان شاغل به تحصیل در ایران انجام داد، نیز از چهار بعد (عواطف، اعتقادات، مناسک، پیامد) استفاده شد در بعد اعتقادی، اعتقاد به خدا، قیامت، فرشتگان، مورد توجه قرار گرفت و در بعد عواطف، پیامدها و مناسک نیز تقریباً از همان معرف‌های سراج‌زاده استفاده شده است. در ضمن روش تحقیق از نوع پیمایشی و ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه بوده است. جامعه آماری شامل دانشجویانی است که در دانشگاه‌های دولتی و آزاد اسلامی در سال تحصیلی ۷۹-۱۳۷۸ به تحصیل اشتغال داشته‌اند. تعداد کل نمونه ۱۳۹۸ نفر بوده، که از استان‌های تهران، اصفهان، آذربایجان شرقی، خراسان، کرمان و خوزستان انتخاب شده‌اند. نتایج این تحقیق نشان داده است که بعد اعتقادی و بعد تجربی با شدت بالایی مورد تأیید اغلب دانشجویان است ولی در بعد پیامدی شدت، تقریباً در سطح متوسطی قرار دارد. در بعد مناسکی با اطمینان ۹۵٪ شدت انجام مناسک دینی در حد متوسط رو به بالاست و در قضاوت نهایی هم به همین نتایج می‌توان رسید (قاسمی، ۱۳۸۰: ۲۱۱-۲۰۹).

- داریاپور در سال ۱۳۸۱ تحقیقی راجع به جایگاه سنت مدرنیزه در نظام آموزشی جوانان و بزرگسالان شهر تهران انجام داد و به بررسی میزان پای‌بندی دینی افراد در ابعاد اعتقادی و رفتاری، پرداخت. در این بررسی معرف‌های زیر در بعد اعتقادی و تجربی در نظر گرفته شد، که عبارتند از:

۱- ایمان بهترین راه غلبه بر مشکلات است. ۲- دینداری به پاکی قلب است، نه نماز و روزه، ۳- نجابت زن مهم است نه حجاب، ۴- وقتی آدم مالیات می‌دهد دیگر احتیاجی به پرداخت خمس و زکات نیست، ۵- بدون اعتقاد مذهبی زندگی پوچ است، ۶- در ایام محرم و صفر جشن تولد و نامزدی اشکالی ندارد. در بعد مناسکی و رفتاری نیز این معرف‌ها مشخص شده: ۱- انجام اعمال واجب مانند نماز و روزه ۲- مطالعه قرآن، ۳- شرکت در نماز جماعت، ۴- شرکت در نماز جمعه (دارپور، ۱۳۸۱: ۱۶۳-۱۶۲).

- در تحقیقی که زهرا داریا پور انجام داده‌اند از میان خانوارهای ساکن شهر تهران، میانگین سن پاسخگویان ۳۲/۱ سال بود. ۴۵/۲ درصد مؤنث و ۵۴/۸ درصد مرد بوده‌اند، که ۵۴/۵ درصد آنان متأهل و ۴۴/۵ درصد مجرد بوده‌اند. (همان: ۲۱۱-۲۱۰) یکی از شاخص‌های مورد مطالعه در این تحقیق بررسی پای‌بندی دینی بوده است، که نتایج آن نشان‌دهنده بالا بودن میانگین پاسخگویان در ابعاد اعتقادی و عواطف دینی پاسخگویان است و گویه‌های مرتبط با ابعاد رفتاری پای‌بندی دینی، از میانگین کمتری برخوردارند. همچنین عبادات فردی چشمگیرتر از عبادات جمعی بوده است به طور کلی نتایج نشانگر این بوده‌اند که ۴۱/۷ درصد دارای پای‌بندی دینی متوسط و ۳۲/۶ درصد دارای پای‌بندی زیاد و ۲۵/۲ درصد دارای پای‌بندی کم هستند که در مجموع بیانگر مذهبی بودن جامعه آماری است (همان: ۱۶۸-۱۶۹).

- در تحقیقی که شهلا عطاپور با عنوان بررسی نگرش نسل جوان به دین و عوامل مؤثر بر آن در شهر اصفهان انجام داد همانند سراج‌زاده، از چهار بعد (اعتقاد، مناسک، عواطف، پیامد) استفاده شده و در هر حیطه هم از سئوالات آقای سراج‌زاده مورد استفاده قرار گرفته‌اند. نتایج نشان داده که افراد نمونه، میانگین نسبتاً خوبی را در بعد اعتقادی داشته‌اند (میانگین ۲۷/۱۴ و انحراف معیار ۳/۹۷) و تفاوتی نیز میان زنان و مردان در این جنبه از دینداری وجود ندارد. از لحاظ بعد عاطفی نیز نگرش مثبتی وجود داشته است. در بعد پیامدی و مناسکی میانگین کمتری کسب شده و تفاوت میان افراد در این جنبه از دینداری مقداری افزایش می‌یابد. در بعد مناسکی میانگین مساوی ۲۲/۹۳ و انحراف معیار ۶/۲۲ بوده است (عطاپور، ۱۳۸۱: ۱۰۳).

- در مطالعه دیگری که در مورد دینداری (صباغ پور، ۱۳۷۲) و انجام شده است برای نگرش دینی سه بعد تعریف شده است. دانش و احساسات و آمادگی برای عمل. او گزارش می‌کند که پاسخگویان از نظر دینداری در سطح بسیار پایینی قرار داشتند به طوری که ۶۵ تا ۹۷ درصد آنها در هر سه بعد نگرش دینی در مقوله پایین قرار گرفتند. البته این نتیجه‌گیری غیرعادی ممکن است ناشی از به کار بردن معیارهای سخت‌گیرانه در تعریف دینداری باشد (به نقل از سراج‌زاده: ۱۴).

- شیروانی در تحقیقی با عنوان: جایگاه دین در نظام ارزشی جوانان با طرح ۳۳ سؤال در زمینه‌های مختلف از جمله علت آرامش خیال را چه می‌دانند؟ تأثیر روحانیت در امور، تعلیمات مذهبی پاسخگوی مسائل است یا خیر؟ توسل به ائمه، رعایت حجاب، اعتقاد به خدا و ... پژوهش خود را انجام داد. در این تحقیق از روش پیمایشی استفاده شد (شیروانی، ۱۳۷۸: ۷۵). ۶۳٪ درصد از پاسخگویان معتقدند که ایرانیها آرامش خیال دارند و ۴۶/۶ درصد از آنها معتقدند که علت آرامش خیال به علت دینداری آنها است (همان: ۱۰۰).

از طرف دیگر بالاترین میانگین در این تحقیق (۴/۶۴) مربوط به توسل به ائمه و کمترین میانگین (۳/۷۰) مربوط به تعلیمات مذهبی پاسخگوی همهٔ مسائل ما است، بود. (همان، ۱۱۵)

به طور کلی باورهای کلی نزد جوانان دانشجو از جایگاه بالایی برخوردار بوده است. (همان، ۱۱۶)

- تحقیق رضا قلیان با عنوان سنجش نظرات و نگرش دانش‌آموزان در زمینهٔ اعتقادات دینی به شرح زیر است:

از لحاظ باور قلبی و عقیده‌مند بودن دانش‌آموزان، رقم ۸۴/۶ درصد، موافقت دانش‌آموزان با این امر را نشان می‌دهد. در مورد اجرای واجبات دینی نیز ۶۶ درصد دانش‌آموزان این مورد را رعایت می‌کرده‌اند. در مورد نگرش مثبت به دعا، رقم ۷۶/۱۴ درصد، موافقت دانش‌آموزان را نشان می‌دهد. در مورد اعتقاد به آخرت نیز ۸۵ درصد باور داشته‌اند. در مبحث اعتقاد به امامت نیز ۷۷/۴ درصد با این عبارت موافق بوده‌اند. و در نهایت ۶۷/۵ درصد دانش‌آموزان محدود شدن به وسیلهٔ دین را منکر شده‌اند (رضا قلیان، ۱۳۸۰: ۶۶-۶۵).

- طبق تحقیقی پیمایشی که در سال ۱۳۷۴ در مورد آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در کل کشور انجام شد، نتایج زیر به دست آمد^۱: از این نظر مقایسهٔ نسبی فقط دربارهٔ همین رفتارها صورت می‌گیرد. که به ترتیب اولویت‌بندی پاسخگویان عبارتند از:

۱- پرداخت فطریه	۴- رفتن به مجالس روضه خوانی
۲- نذر	۵- خواندن نماز جماعت در مسجد
۳- زیارت اماکن مذهبی	۶- رفتن به دعای کمیل

با توجه به داده‌ها پرداخت فطریه رفتاری است که دارای بالاترین میزان فراوانی و شدت اجرا است و در رتبه بعد نذر قرار دارد، این رفتارها از اهمیت قابل توجهی برخوردار است و فاصلهٔ نسبی رفتارهای مرتبهٔ سوم به بعد با این دو رفتار قابل ملاحظه است (محسنی، ۱۳۷۹: ۳۹۴). در ضمن نکتهٔ قابل توجه این است که گرایش و رفتار دینی طبقات پایین‌تر قوی‌تر و رفتارشان فراوان‌تر بوده است (همان: ۵۸۶).

همچنین طبق یافته‌های اینگلهارت (۱۳۷۳) و نتایج پیمایشی بین‌المللی ارزش‌های جهانی که در سالهای (۱۹۸۱-۸۲ میلادی) در شانزده کشور جهان انجام شد، تحول ارزشی از یک نسل به نسل دیگر روی داده است و لذا جوانان تمایل کمتری به ارزش‌های مذهبی نشان داده‌اند.

۱. البته باید متذکر شد که فهرست رفتارهای مذهبی، فهرست کاملی نیست و بنابراین استنتاج هم محدود به این فهرست و اطلاعاتی است که از بررسی‌ها فراهم آمده است.

طبق جدول ذیل میزان کاهش اهمیت به خدا در میان جوانان در مقایسه با بزرگ‌ترها از یک جامعه به جامعه ای دیگر بسیار متفاوت است. به نظر می‌رسد این پدیده در اروپای غربی و ژاپن به مراتب بارزتر از آمریکای شمالی و آفریقای جنوبی است. اگر این داده‌ها بازتاب روند غیردینی شدن توده‌های مردم باشد، پس این فراگرد تا کنون تأثیر کمی در ایالات متحده، آفریقای جنوبی یا مکزیک داشته است. در هر یک از این کشورها، جوانان کمتر از بزرگ‌ترها در زندگیشان به خدا اهمیت می‌دهند. لیکن خدا در نظر اکثر مردم چیزی بیش از ۹۰ درصد، از مرتبه نسبتاً بالایی برخوردار است. در این کشورها حتی اکثریت عظیمی از جوانان بیان می‌دارند که خدا نقش مهمی در زندگیشان دارد و تفاوت‌های درصدهای درصدهای، کوچکی بین جوانان و بزرگ‌ترها وجود دارد. از لحاظ تجربی در ایالات متحده، آفریقای جنوبی و مکزیک، همه، پسر و جوان، به خدا اهمیت می‌دهند، اما در هر سیزده کشور دیگر تفاوت‌های مشهودی بین جوانان و بزرگ‌ترها مشاهده می‌شود (اینگلهارت، ۱۳۷۳: ۲۱۳).

کمال‌المنوفی در پژوهش خود تحت عنوان «اسلام و توسعه» دین را واجد دو بعد متمایز دانسته که عبارتند از: شناخت دینی و رفتار دینی، ایشان از میان معرف‌های بعد رفتار دینی تنها نماز را کافی دانسته، چون معتقد است نماز در اسلام جایگاه ویژه‌ای دارد (به نقل از سراج زاده، ۱۳۷۸: ۲).
دواس نیز به مانند گلاک برای سنجش مذهبی بودن افراد چهار بعد را به شرح ذیل کافی دانست: ۱- حضور در کلیسا، ۲- اعتقادات مذهبی، ۳- تعهد یا اهمیت مذهب در زندگی، ۴- الهام با شهود مذهبی، (به نقل از طالبان، ۱۳۷۸: ۲).

خلیفه در کتاب خود، بررسی روان‌شناختی تحول ارزش‌ها (۱۳۷۸) نتایج تحقیقی با عنوان نظام ارزش‌ها و سطح - اقتصادی و اجتماعی را این‌گونه بیان می‌کند که افراد طبقات پایین‌تر بیشتر به ارزش‌های دینداری - صداقت و غیره اهمیت می‌دهند تا طبقات بالا (خلیفه، ۱۳۷۸: ۱۰۴).

همچنین تحقیقات غنیم و ابوالنیل، در مورد رابطه بین سن و ارزش دینی نشان می‌دهد که با افزایش سن و افزایش آگاهی و پختگی فرد، بسیاری از امور و جنبه‌های مربوط به دین کسب می‌شود و رابطه بین سن و ارزش دینی مثبت است (همان: ۱۴۶) تحقیقات دکتر ابونیل نیز نشان داده است که ارزش دینی ترد زنان از اهمیت بیشتری نسبت به مردان برخوردار است. (همان: ۱۱۰).

تحقیقات کوهلن و آرنولد در مورد اعتقادات مذهبی نشان داد که نوجوانان در سنین ۱۲ تا ۱۵ سالگی دارای اعتقادات مذهبی بیشتری هستند و در سن ۱۸ سالگی، این اعتقادات کاهش می‌یابد: خانواده و اجتماع در تثبیت اعتقادات مذهبی نقش بسیار مهمی دارند. نوجوانان به شدت تحت تأثیر خصوصیات اخلاقی خانواده و محیط و گروه همسن خود قرار می‌گیرند و از آنان پیروی می‌کنند. نتایج بررسی در ۶۲۳ خانواده تهرانی نیز بیانگر نتیجه تحقیقات کوهلن و آرنولد است.

روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق از نوع توصیفی و پیمایشی است، توصیفی است به این جهت که در پی شناخت علل و ریشه‌های پدیده مورد مطالعه نیست و تنها درصدد شناخت ارزش‌های دینی دانش‌آموزان است. پیمایشی است؛ زیرا پیمایش‌ها وسیله بسیار خوبی برای سنجش نگرش‌ها و جهت‌گیری‌ها در جمعیت‌های بزرگ

هستند (بی، ۱۳۸۱: ۵۳۰). پیمایش توصیفی عینی و واقعی یک موقعیت یا یک موضوع را بیان می‌نماید (رفیع پور، ۱۳۷۹).

جامعه آماری، نمونه و روش‌های نمونه‌گیری: از آنجائی که دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی کمتر مورد نمونه‌های پژوهشی واقع می‌شوند، این بررسی با این نظر که دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی خروجی و ماحصل چندین سال کار وزارت آموزش و پرورش است درصدد برآمدیم تا این موضوع مهم را از فارغ‌التحصیلان جویا شویم. در نتیجه جامعه آماری مورد نظر تحقیق حاضر دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی استان مازندران در سال ۱۳۸۵ است. برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شده است. در این پژوهش از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای استفاده شده است. بدین صورت که استان به ۵ خوشه اصلی تقسیم‌بندی شد. سپس پرسشنامه به طور تصادفی در اختیار دانش‌آموزان قرار گرفت.

ابزار سنجش داده‌ها

جهت سنجش و جمع‌آوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز، از پرسشنامه‌های موجود در آثار اساتید و محققان دیگر و تا حدودی محقق ساخته استفاده شده است. این پرسشنامه حاوی ۹۵ سؤال است. این پرسشنامه بر اساس طیف لیکرت تنظیم شده است.

روایی ابزار سنجش

برای رفع نقایص و ابهامات پرسشنامه، از روش پیش‌آزمون (pretest) استفاده شد. در این پیش‌آزمون ۵۰ نفر از دانش‌آموزان به سؤالات پاسخ دادند. تجزیه و تحلیل یافته‌های پیش‌آزمون بعضی نواقص را در پرسشنامه آشکار ساخت که باطبع این نواقص برطرف شدند و بدین ترتیب پرسشنامه نهایی شد. تحلیل روایی گویه‌های موجود بر اساس پایداری درونی و با استفاده از تحلیل روایی «آلفای کرونباخ» صورت گرفته است. ضریب روایی برای گویه‌های همه متغیرها بیش از ۰/۸۹ به دست آمده است که نشان می‌دهد که گویه‌های مربوطه بیش از ۸۹ درصد متغیر مزبور را می‌سنجد. به عنوان مثال گویه‌های مربوط به مناسک دینی ۹۱ درصد شعائر و مناسک موجود را می‌سنجد که میزان روایی قابل قبولی است. این ضریب برای متغیر دانش دینی برابر با ۰/۸۸، برای متغیر باورهای دینی برابر با ۰/۸۹، برای متغیر عواطف دینی برابر با ۰/۸۹ به دست آمده است.

جدول آلفای کرونباخ

ردیف	عنوان	میزان آلفا
۱	گویه‌های دانش دینی	۰/۸۷۷۲
۲	گویه‌های باورهای دینی	۰/۸۹۰۵
۳	گویه‌های مناسک دینی	۰/۹۱۹۶
۴	گویه‌های عواطف دینی	۰/۸۹۰۹
	در مجموع	۰/۸۹۷۰

روش تجزیه و تحلیل آماری

پردازش و تحلیل آماری داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار کامپیوتری انجام شد که در آن از آزمون‌های آماری، رگرسیون چند متغیره و ... برای بررسی رابطه بین متغیرها استفاده شد. کلیه عملیات آماری با استفاده از نرم افزار Lisrel.Win و Spss.Win انجام شده است. تجزیه و تحلیل اطلاعات شامل دو قسمت توصیفی و استنباطی رگرسیونی است.

یافته‌های پژوهش

۱- داشتن دانش دینی شاخصی از دینداری

جدول (۱) دانش دینی بعنوان معیاری انتزاعی از دینداری

ردیف	عناوین	پسران %		دختران %	
		دارند	ندارند	دارند	ندارند
۱	تفحص در منشأ دین	۲۲	۷۸	۳۱	۵۸
۲	مطالعه احکام	۴۵	۵۵	۶۷	۳۰
۳	آشنایی با امامان	۵۵	۲۵	۶۳	۱۱
۴	آگاهی به واجبات دینی	۶۶	۳۱	۷۴	۲۴
۵	تفکر در ادیان دیگر	۱۲	۸۸	۲۵	۷۵
۶	آگاهی به مسائل روز	۷۱	۲۷	۱۵	۸۱
۷	آگاهی به متون دینی	۴۶	۵۴	۶۴	۳۱
۸	دانش تاریخی در مورد دین	۲۳	۶۹	۳۸	۵۵

دانش دینی: مشتمل بر اطلاعات و دانسته‌های مبنایی در مورد معتقدات هر دین است که پیروان هر دین باید آنها را بدانند که در جدول فوق مشاهده می‌شود:

دانش آموزان پیش دانشگاهی نمونه تحقیق در دارا بودن دانش مذهبی و دینی بعنوان یکی از شاخصه‌های دینداری تفاوت‌های جدی از حیث ابعاد مورد اهمیت و اولویت داشته‌اند. کمترین میزان دانش دینی در میان پسران مورد آشنایی با امامان و در میان دختران نیز همین مورد اشاره شده است. در مقابل بیشترین میزان دانش دینی نیز در میان پسران آگاهی به مسائل روز مذهبی و در میان دختران آگاهی از واجبات دینی مطرح شده است. همچنین بهترین شرایط در میان پسران به ترتیب (۱- آگاهی به مسائل روز ۲- آگاهی به واجبات دینی ۳- آشنایی با امامان) و در دختران (۱- آگاهی به واجبات دینی ۲- مطالعه احکام ۳- آگاهی به متون دینی)

جدول معادله رگرسیونی

جدول (۲) دانش دینی بعنوان معیاری انتزاعی از دینداری

R2	Sig	T	ضریب استاندارد شده (β)	متغیر مستقل	
۰/۱۲۱	۰/۰۰۱	۳/۹۵۴	۰/۰۹۲	تفحص در منشأ دین	۱
	۰/۰۰۰	۳/۵۴۸	۰/۲۱۵	مطالعه احکام	۲
	۰/۰۰۲	۵/۰۰۲	۰/۱۹۰	آشنایی با امامان	۳
	۰/۰۰۰	۳/۱۰	۰/۲۳۱	آگاهی به واجبات دینی	۴
	۰/۰۱۲	۱/۰۰۳	۰/۱۲۱	تفکر در ادیان دیگر	۵
	۰/۰۰۰	۶/۰۸۹	۰/۱۶۸	آگاهی به مسائل روز	۶
	۰/۰۱۰	۲/۴۲۵	۰/۲۴۶	آگاهی به متون دینی	۷
	۰/۱۱۴	۱/۲۶۱	۰/۰۸۸	دانش تاریخی در مورد دین	۸

در جدول فوق نتایج معادله رگرسیونی مشخص شد که حاکی از: با در نظر گرفتن احتمال خطا (۰/۰۱) و قابلیت اطمینان (۰/۹۹) ابعادی چون مطالعه احکام، آگاهی به واجبات دینی، آگاهی به مسائل روز رابطه کاملاً معنی‌داری با عامل دارا بودن دانش دینی دارند. ابعاد ذکر شده در جدول فوق همچنین نشان می‌دهند که ۱۲ درصد واریانس مفهوم دانش و آگاهی دینی و مذهبی را تبیین می‌کنند. در ادامه با توجه به ضریب استاندارد بتا حاصل شده می‌توان گفت: آگاهی به متون دینی بیشترین تأثیر و دانش تاریخی در مورد دین کمترین تأثیر را بر آگاهی و دانش دینی دانش‌آموزان پیش دانشگاهی داشته‌اند.

۲- داشتن باورهای دینی بعنوان معیار دینداری

جدول (۳) باورهای دینی بعنوان معیار انتزاعی دینداری

ردیف	عناوین	پسران %		دختران %	
		دارند	ندارند	دارند	ندارند
۱	اعتقاد به روح	۶۷	۲۸	۷۳	۲۵
۲	اعتقاد به روز قیامت	۹۱	۷	۹۹	۰
۳	اعتقاد به بهشت و جهنم	۸۸	۵	۹۵	۳
۴	اعتقاد به پاداش در دنیا	۴۴	۶۱	۶۸	۳۱
۵	اعتقاد به وجود شیطان	۴۵	۵۴	۷۶	۲۲
۶	اعتقاد به توحید	۱۰۰	۰	۹۸	۰
۷	اعتقاد به عدل خداوند	۸۹	۱۱	۸۶	۱۳
۸	اعتقاد به معجزه	۷۲	۲۳	۹۲	۵
۹	اعتقاد به نبوت و امامت	۹۶	۰	۹۹	۰
۱۰	اعتقاد به فروع دین	۷۰	۲۴	۷۶	۲۰

باورهای دینی عبارت است از، باورهایی که انتظار می‌رود پیرامون یک دین به آنها اعتقاد داشته باشند که نتایج جدول نشان می‌دهد:

دانش آموزان پیش دانشگاهی نمونه تحقیق در دارا بودن دانش مذهبی و دینی بعنوان یکی از شاخصه‌های دینداری تفاوت‌های جدی از حیث ابعاد مورد اهمیت و اولویت باورهای دینی نداشته‌اند. کمترین میزان باورهای دینی در میان پسران مورد اعتقاد به توحید و اعتقاد به نبوت و امامت و در میان دختران نیز اعتقاد به روز قیامت، اعتقاد به توحید و اعتقاد به نبوت و امامت اشاره شده است. در مقابل بیشترین میزان باورهای دینی نیز در میان پسران و دختران مفاهیم ذکر شده فوق مطرح شده است. همچنین بهترین شرایط در میان پسران به ترتیب (۱- اعتقاد به توحید-۲- اعتقاد به نبوت و امامت-۳- اعتقاد به روز قیامت) و در دختران (۱- اعتقاد به قیامت/ اعتقاد به امامت-۲- اعتقاد به توحید-۳- اعتقاد به بهشت و جهنم) ذکر شد.

جدول معادله رگرسیونی

جدول (۴) باورهای دینی بعنوان معیار انتزاعی دینداری

R2	Sig	T	ضریب استاندارد شده (β)	متغیر مستقل	ردیف
۰/۱۸۲	۰/۰۰۰	۴/۱۲۱	۰/۱۰۳	اعتقاد به روح	۱
	۰/۰۰۲	۲/۸۰۳	۰/۱۲۱	اعتقاد به روز قیامت	۲
	۰/۰۰۰	۵/۱۱۱	۰/۲۲۱	اعتقاد به بهشت و جهنم	۳
	۰/۰۰۱	۳/۱۰۱	۰/۱۱۱	اعتقاد به پاداش در دنیا	۴
	۰/۰۰۰	۲/۰۴۴	۰/۱۷۱	اعتقاد به وجود شیطان	۵
	۰/۰۰۰	۵/۰۰۱	۰/۳۳۱	اعتقاد به توحید	۶
	۰/۰۰۰	۲/۰۲۱	۰/۲۰۳	اعتقاد به عدل خداوند	۷
	۰/۰۱۷	۲/۰۶۱	۰/۰۹۴	اعتقاد به معجزه	۸
	۰/۰۰۰	۳/۷۸۰	۰/۱۸۰	اعتقاد به نبوت و امامت	۹
	۰/۰۰۱	۳/۲۲۹	۰/۱۱۳	اعتقاد به فروع دین	۱۰

نتایج حاصل از معادله رگرسیونی نشان می‌دهد:

ابعادی چون اعتقاد به روح، اعتقاد به بهشت و جهنم، اعتقاد به وجود شیطان، اعتقاد به نبوت و امامت رابطه کاملاً معنی‌داری با عامل دارا بودن دانش دینی دارند. این مورد با در نظر گرفتن احتمال خطا (۰/۰۱) و قابلیت اطمینان (۰/۹۹) تعیین شده است. ابعاد ذکر شده در جدول معادله رگرسیونی گویای این مطلب است که ۱۸ درصد واریانس مفهوم باورهای دینی را تبیین می‌کنند. در ادامه با توجه به ضریب استاندارد بتا حاصل شده می‌توان گفت: اعتقاد به توحید بیشترین تاثیر و اعتقاد به معجزه در مورد دین کمترین تاثیر را بر باورهای دینی دانش آموزان پیش دانشگاهی داشته‌اند.

۳- انجام مناسک دینی بعنوان معیار دینداری

جدول ۵) مناسک دینی بعنوان معیار انتزاعی دینداری

ردیف	عناوین	پسران %		دختران %		بهترین شرایط	
		انجام می‌دهند	انجام نمی‌دهند	انجام می‌دهند	انجام نمی‌دهند	پسران	دختران
۱	پرداخت فطریه	۵	۹۰	۰	۱۰۰	۱- اعتقاد قلبی اما بدون انجام فرائض دینی ۲- راز و نیاز با خدا ۳- زیارت اماکن مقدس	۱- اعتقاد قلبی اما بدون انجام فرائض دینی / بهشت و جهنم ۲- شرکت در جشن‌های مذهبی ۳- زیارت اماکن مقدس
۲	پرداخت زکات	۴	۹۵	۰	۱۰۰		
۳	اعتقاد قلبی اما بدون انجام فرائض دینی	۸۹	۱۱	۹۱	۹		
۴	راز و نیاز با خدا	۶۵	۳۲	۸۸	۱۱		
۵	پرداخت خمس	۳	۹۵	۰	۱۰۰		
۶	انجام اعمال مستحبی	۱۴	۸۲	۳۶	۶۲		
۷	انجام اعمال به خاطر بهشت و جهنم	۸۸	۹	۸۱	۱۲		
۸	زیارت اماکن مقدس	۸۰	۱۵	۸۵	۱۳		
۹	خواندن نمازهای مستحبی	۲۵	۷۵	۵۲	۴۶		
۱۰	رعایت واجبات	۷۰	۲۶	۸۱	۱۴		
۱۱	شرکت در عزاداری‌ها	۶۱	۳۸	۷۰	۲۷		
۱۲	خواندن نمازهای واجب	۷۷	۱۹	۸۰	۱۹		
۱۳	شرکت در جشن‌های مذهبی	۸۸	۱۱	۷۵	۲۳		
۱۴	شرکت در مساجد	۴۴	۵۵	۳۸	۶۰		
۱۴	شرکت در جلسات قرآنی	۲۳	۷۶	۳۰	۶۳		

مناسک دینی شامل، اعمال مشخصی همچون عبادت، نماز و شرکت در آئین‌های دینی خاص و ... است که با توجه به جدول فوق مشاهده می‌شود:

دانش آموزان پیش دانشگاهی نمونه تحقیق در انجام مناسک دینی به عنوان یکی از شاخصه‌های دینداری دارای تمایزاتی از حیث ابعاد مورد اهمیت و اولویت مناسک دینی داشته‌اند. کمترین میزان باورهای دینی در میان پسران مورد انجام اعمال به خاطر بهشت و جهنم و در میان دختران نیز اعتقاد قلبی اما بدون انجام فرائض دینی اشاره شده است. در مقابل بیشترین میزان باورهای دینی در میان پسران اعتقاد قلبی اما بدون انجام فرائض دینی و دختران نیز اعتقاد قلبی اما بدون انجام فرائض دینی مطرح شده است. همچنین بهترین شرایط در میان پسران به ترتیب (۱- اعتقاد قلبی اما بدون انجام فرائض دینی / بهشت و جهنم ۲- شرکت در جشن‌های مذهبی ۳- زیارت اماکن مقدس) و در دختران (۱- اعتقاد قلبی اما بدون انجام فرائض دینی ۲- راز و نیاز با خدا ۳- زیارت اماکن مقدس) ذکر شد.

جدول معادله رگرسیونی

جدول (۶) مناسک دینی بعنوان معیار انتزاعی دینداری

R2	Sig	T	ضریب استاندارد شده (β)	متغیر مستقل	
۰/۲۱۶	۰/۲۵۴	۰/۴۴۹	۰/۰۷۰	پرداخت فطریه	۱
	۰/۶۰۴	۰/۲۳۸	۰/۰۰۸	پرداخت زکات	۲
	۰/۰۰۰	۳/۱۰۲	۰/۱۸۹	اعتقاد قلبی اما بدون انجام فرائض دینی	۳
	۰/۰۰۱	۴/۴۱۰	۰/۱۴۴	راز و نیاز با خدا	۴
	۰/۳۲۳	۰/۶۸۹	۰/۰۰۵	پرداخت خمس	۵
	۰/۰۰۱	۲/۸۰۱	۰/۱۰۱	انجام اعمال مستحبی	۶
	۰/۰۰۰	۵/۰۴۴	۰/۲۷۹	انجام اعمال به خاطر بهشت و جهنم	۷
	۰/۰۰۲	۲/۱۵۴	۰/۱۱۵	زیارت اماکن مقدس	۸
	۰/۰۰۱	۲/۷۵۷	۰/۱۰۲	خواندن نمازهای مستحبی	۹
	۰/۰۰۰	۴/۶۰۳	۰/۳۳۰	رعایت واجبات	۱۰
	۰/۰۰۱	۳/۲۴۱	۰/۱۴۱	شرکت در عزاداری ها	۱۱
	۰/۰۰۰	۳/۹۲۸	۰/۱۸۸	خواندن نمازهای واجب	۱۲
	۰/۰۰۰	۳/۴۱۱	۰/۱۷۲	شرکت در جشنهای مذهبی	۱۳
	۰/۰۰۲	۲/۵۴۶	۰/۱۴۶	شرکت در مساجد	۱۴

طبق نتایج داده‌های جدول معادله رگرسیونی:

با در نظر گرفتن احتمال خطا (۰/۰۱) و قابلیت اطمینان (۰/۹۹) ابعادی چون اعتقاد قلبی اما بدون انجام فرائض دینی، انجام اعمال به خاطر بهشت و جهنم، رعایت واجبات، خواندن نمازهای واجب، شرکت در جشن‌های مذهبی رابطه کاملاً معنی‌داری با عامل انجام مناسک دینی دارند. ابعاد ذکر شده در جدول معادله رگرسیونی گویای این مطلب است که ۲۱ درصد واریانس مفهوم مناسک دینی قابل تبیین است. در ادامه با توجه به ضریب استاندارد بتا حاصل شده می‌توان گفت: پرداخت خمس بیشترین تاثیر انجام اعمال به خاطر بهشت و جهنم در مورد دین کمترین تاثیر را بر مناسک دینی دانش‌آموزان پیش دانشگاهی داشته‌اند.

۴- دارا بودن عواطف دینی بعنوان معیار دینداری

جدول (۷) عواطف دینی بعنوان معیار انتزاعی دینداری

ردیف	عناوین	پسران %		دختران %		بهترین شرایط	
		انجام می‌دهند	انجام نمی‌دهند	انجام می‌دهند	انجام نمی‌دهند	دختران	پسران
۱	نذر کردن	۹۱	۳	۹۵	۱۵	۱- امید به یاری خداوند	۳- احساس معنوی به هنگام زیارت حرم امامان
۲	کمک کردن به دیگران	۸۰	۱۸	۸۳	۱۵	۱- امید به یاری خداوند	۳- احساس معنوی به هنگام زیارت حرم امامان
۳	امید به یاری خداوند	۱۰۰	۰	۹۸	۰	۱- امید به یاری خداوند	۳- احساس معنوی به هنگام زیارت حرم امامان
۴	توبه کردن	۶۰	۴۰	۸۷	۱۲	۱- امید به یاری خداوند	۳- احساس معنوی به هنگام زیارت حرم امامان
۵	خواندن نمازهای مستحبی	۴۲	۶۵	۷۴	۲۳	۱- امید به یاری خداوند	۳- احساس معنوی به هنگام زیارت حرم امامان
۶	حس آرامش یا ذکر نام خداوند	۵۵	۴۰	۸۰	۱۷	۱- امید به یاری خداوند	۳- احساس معنوی به هنگام زیارت حرم امامان
۷	رعایت مستحبات	۳۶	۶۲	۴۹	۴۵	۱- امید به یاری خداوند	۳- احساس معنوی به هنگام زیارت حرم امامان
۸	احساس ترس از خدا (خوف و رجا)	۸۶	۱۲	۸۹	۷	۱- امید به یاری خداوند	۳- احساس معنوی به هنگام زیارت حرم امامان
۹	احساس معنوی به هنگام زیارت حرم امامان	۹۰	۸	۹۹	۰	۱- امید به یاری خداوند	۳- احساس معنوی به هنگام زیارت حرم امامان

عواطف دینی، تصورات و احساسات مربوط به داشتن رابطه با جوهری ربوبی همچون خدا یا واقعیتی غایی یا اقتداری متعالی است که با توجه به جدول فوق مشاهده می‌شود:

دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی نمونه تحقیق در دارا بودن عواطف دینی به عنوان یکی از شاخصه‌های دینداری دارای تمایزاتی از حیث ابعاد مورد اهمیت و اولویت مناسک دینی داشته‌اند. کمترین میزان دارا بودن عواطف دینی در میان پسران مورد نذر کردن و در میان دختران نیز مورد نذر کردن اشاره شده است. در مقابل بیشترین میزان عواطف دینی در میان پسران امید به یاری خداوند و دختران احساس معنوی به هنگام زیارت حرم امامان مطرح شده است. همچنین بهترین شرایط در میان پسران به ترتیب (۱- امید به یاری خداوند ۲- نذر کردن ۳- احساس معنوی به هنگام زیارت حرم امامان) و در دختران (۱- امید به یاری خداوند ۲- احساس معنوی به هنگام زیارت حرم امامان ۳- نذر کردن) ذکر شد.

جدول معادله رگرسیونی

جدول (۸) عواطف دینی بعنوان معیار انتزاعی دینداری

R2	Sig	T	ضریب استاندارد شده (β)	متغیر مستقل	
۰/۲۷۳	۰/۰۰۱	۶/۵۰۵	۰/۳۲۵	نذر کردن	۱
	۰/۰۰۰	۲/۸۹۱	۰/۱۲۱	کمک کردن به دیگران	۲
	۰/۰۰۲	۵/۱۴۲	۰/۲۵۳	امید به یاری خداوند	۳
	۰/۰۰۰	۴/۷۱۴	۰/۱۸۲	توبه کردن	۴
	۰/۰۱۲	۲/۲۳۶	۰/۱۰۲	خواندن نمازهای مستحبی	۵
	۰/۰۰۰	۳/۶۹۶	۰/۱۲۶	حس آرامش با ذکر نام خداوند	۶
	۰/۰۱۰	۲/۰۸۷	۰/۱۱۱	رعایت مستحبات	۷
	۰/۱۱۴	۶/۱۰۹	۰/۲۹۳	احساس ترس از خدا (خوف و رجا)	۸
	۰/۰۰۱	۳/۲۹۶	۰/۱۷۲	احساس معنوی به هنگام زیارت حرم امامان	۹

معادله رگرسیونی حاکی از آن است که:

ابعادی چون دستگیری کمک کردن به دیگران، توبه کردن، حس آرامش با ذکر نام خداوند رابطه کاملاً معنی‌داری با عامل دارا بودن عواطف دینی دارند. که با در نظر گرفتن احتمال خطا (۰/۰۱) و قابلیت اطمینان (۰/۹۹) مشخص شد.

ابعاد ذکر شده در جدول معادله رگرسیونی گویای این مطلب است که ۲۷ درصد واریانس مفهوم عواطف دینی را تبیین می‌کنند. در ادامه با توجه به ضریب استاندارد بتا حاصل شده می‌توان گفت: نذر کردن بیشترین تاثیر خواندن نمازهای مستحبی در مورد دین کمترین تاثیر را دارا بودن عواطف دینی دانش آموزان پیش دانشگاهی داشته‌اند.

نتایج پژوهش

هر دینی بعدی از امر فرا طبیعی را در بر می‌گیرد و نوعی ایدئولوژی را بیان می‌دارد. انسان شناسان دین را به عنوان هرگونه نظام باورداشت‌ها، نمادها و مناسکی تعریف می‌کنند که زندگی را معنی‌دار و درک‌پذیر می‌سازند. امیل دورکیم می‌گوید: دین همان شیوه بیان ارزش‌های اخلاقی و باورداشت‌های دسته جمعی یک اجتماع است. او می‌گوید که هر جامعه‌ای میان امور مقدس یا نیروهای فرا طبیعی و نامقدس یا جهان روزانه و طبیعی تمایز قایل می‌شود. دین به عنوان یک ایدئولوژی به ویژه از طریق کاربرد نمادها جاذبه عاطفی نیرومندی دارد و یک دلیل عقلی را برای وجود بشری فراهم می‌سازد. کارکرد باورداشت‌ها و مناسک مذهبی تنها این نیست که راه‌هایی برای کاهش نقش و رنج انسان‌ها فراهم سازند و منابع را تنظیم کنند بلکه در یکپارچه‌سازی جامعه و نگهداشت ثبات اجتماعی نیز نقش دارند.

جدول (۹) میزان تاثیر هر شاخص

R2	Sig	T	ضریب استاندارد شده (β)	متغیر	
۰/۴۶۱	۰/۰۰۰	۵/۶۰۱	۰/۲۶۳	آگاهی و دانش دینی	۱
	۰/۰۰۰	۴/۸۴۲	۰/۲۱۵	باورهای دینی	۲
	۰/۰۰۰	۶/۵۲۴	۰/۳۱۷	مناسک دینی	۳
	۰/۰۰۰	۶/۷۰۷	۰/۳۲۰	عواطف دینی	۴

معادله نهایی رگرسیونی حاکی از آن است که:

شاخص‌هایی چون آگاهی و دانش دینی، باورهای دینی، مناسک دینی، عواطف دینی رابطه کاملاً معنی‌داری داشته‌اند که با در نظر گرفتن احتمال خطا (۰/۰۱) و قابلیت اطمینان (۰/۹۹) مشخص شد. ابعاد ذکر شده در جدول معادله رگرسیونی گویای این مطلب است که ۴۶ درصد واریانس معیارهای دینداری مورد نظر دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی را تبیین می‌کنند. در ادامه با توجه به ضریب استاندارد بتا حاصل شده می‌توان گفت:

عواطف دینی بیشترین تاثیر و کمترین تاثیر را باورهای دینی در تعیین معیارهای دینداری دانش‌آموزان پیش‌دانشگاهی داشته‌اند.

دین وسیله‌ای است که از طریق آن به پذیرش قضایایی راجع به فعالیت‌ها و رویدادهایی که با هر گونه تجربه یا احساس بشری نمی‌خوانند کشانده می‌شوند. هر جامعه‌ای در صورتی باقی می‌ماند که مردمش برخی چیزهایی را که نمی‌توانند اثبات کنند بی‌چون و چرا بپذیرند. انسان‌ها از طریق نمادهای مذهبی جرح و تعدیل در آنها، نه تنها یاد می‌گیرند که چگونه باورداشتهای معینی را بپذیرند بلکه می‌آموزند که چگونه این باورداشتهای را به شیوه‌های کارآمد اجتماعی ابراز دارند. اما با توجه به سنخ بندی مرتون در مورد نوآوران، مناسک گرایان، انزوا طلبان و شورشیان می‌توان دریافت بر اساس این تئوری سهم مناسک‌گرایان در انجام مؤلفه‌های دینی و مذهبی بیشتر از دیگر گروه‌ها است. مناسک رفتارهای بسیار رسمیت یافته و قالب‌بندی شده‌ای‌اند که غالباً به ساخت نهادها نیاز دارند. مناسک مذهبی دو کارکرد بنیادی را انجام می‌دهند؛ از یک سو همبستگی اجتماعی را تقویت می‌کنند و از سوی دیگر در انسان‌ها دگرگونی بوجود می‌آورند. انسان‌شناسان دو دسته عمده از مناسک را به عنوان مناسک گذر و مناسک تقویت تشخیص داده‌اند. مناسک گذر با جشن گرفتن رویدادهایی چون تولید، بلوغ، زناشویی گذر یک فرد را از یک موقعیت اجتماعی به موقعیتی دیگر اعلام می‌دارند. مناسک تقویت برای تقویت یک فراگرد طبیعی زندگی بخش یا تحکیم پایبندی جامعه به یک رشته ارزش‌ها، باورداشتهای برگزار می‌شوند. باورداشتهای و مناسک مذهبی گرایش به اعتبار بخشیدن به وضع موجود و حفظ ثبات اجتماعی دارند. آنها با فراهم آوردن یک رشته ارزش‌ها مشترک همبستگی اجتماعی را بیان و تحکیم می‌کنند. پشتیبانی روانی برای انسان‌ها فراهم می‌کنند و بر قدرت نظارت اجتماعی می‌افزایند.

مصادق این مساله در جامعه ما، تاکید زیاد از حد بر مناسک و ظواهر به ویژه از طریق اعمال بعضی از ملاک‌های گزینش خاص است. اگرچه در این موارد نوعی تقدس معابدی یا به اصطلاح گسترش و ترویج

دینداری و مظاهر آن است، اما در عمل، عکس این هدف تحقق می‌یابد. حتی با وجود تاکید زیاد بر ظواهر دینی، اصل توجه به محتوا و کارکرد موثر دین برای فرد و جامعه، بر عقیم می‌ماند.

علاوه بر تئوری مرتون، نظریه نمایشی اروین گافمن، هم در این جا مصداق خواهد داشت که زندگی اجتماعی یک رشته اجرای نقش‌های نمایشی همانند ایفای نقش در صحنه نمایش است. گافمن سه حوزه جلو، پشت و خارج صحنه را در ارتباط با ایفای نقش از هم تفکیک می‌کند. به زبان ساده، جلوی صحنه، آن رفتارهایی را نمود می‌دهند که اطرافیان ما می‌بینند. پشت صحنه، شامل آن رفتارها و تمهیداتی (روا یا ناروا) است که اطرافیان ما آنها را نمی‌بینند و ما آنها را برای ایفای نقش خود به کار می‌بریم. خارج صحنه هم جایی است که به کار دیگری مشغولیم که به ایفای نقش ما ارتباط خاصی ندارد. در همین راستا در این بررسی جلوی صحنه را می‌توان چهره ظاهری و رفتار افراد در جامعه از حیث انتزاع دینی دانست و پشت صحنه را جنبه‌هایی از رفتار ما که گاه با رفتار جلوی صحنه ما متفاوت و حتی متناقض است. بدین ترتیب ابعادی از اعمال دینداری در میان دانش آموزان با توجه به جداول آماری چنین تحلیل می‌شود که محتوا که در بردارنده دانش مذهبی، باور و... نسبت به مناسک و انجام آداب‌گرایی (نتیجه معادلات رگرسیون) تاثیر انتزاعی کمتری داشته‌اند در واقع توجه به شکل و صورت‌های اجتماعی در میان دانش آموزان پیش دانشگاهی بعنوان خروجی آموزش و پرورش از اولویت‌های جدی محسوب می‌شود و چنانچه رویکرد و غایت این وزارت مناسک‌گرایی باشد جنبه‌های معنوی دین در سال‌های آینده دچار تحول اساسی خواهد شد و تحول انتزاعی دین در نهاد آموزش، موجب استحاله بیشتر در نهاد دین نیز خواهد شد.

منابع

- جلالی مقدم، مسعود، درآمدی به جامعه‌شناسی دین، تهران: نشر مرکز، ۱۳۸۱.
- ملکم هامیلتون، جامعه‌شناسی دین، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی، ۱۳۸۷
- رابرت بلآ، «گذری بر جامعه‌شناسی دین»؛ در «دنیوی شدن در بوته نقد»، ترجمه محمدرضا زمردی، نشر حق‌شناس.
- تامسون کنث و دیگران، دین و ساختار اجتماعی، ترجمه علی بهرام پور و حسن محدثی، تهران: کویر، ۱۳۸۶.
- فیلیپ گورسکی، «مطالعه تاریخی مناقشه دنیوی شدن»؛ در «دنیوی شدن در بوته نقد»، ۱۳۸۳.
- Abrams, P. (1968), *The Origins of British Sociology 1834-1914*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Blasi, A. (1988), *Early Christianity as a Social Movement*. New York: Peter Lang.
- Blasi, A. (1991), *Making Charisma Work: The Social Construction of Paul's Public Image*. New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Brewer, J. D (2003) 'Sexuality in the Church: Toward a Sociology of the Bible', *Sociological Research Online* 8 [http://www.socresonline.org.uk/8/4/brewer.html].
- Chambers, P. and Thompson, T. (2005) 'Public Religion and Political Change in Wales', *Sociology* 39: 29-46.
- Davie, G. (2004) 'Creating an Agenda in the Sociology of Religion: Common Sources/ Different Pathways', *Sociology of Religion* 65: 323-40.
- Lepenies, W. (1988), *Between Literature and Science: The Rise of Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, D. (2000), *Jesus in Disneyland: Religion in Postmodern Times*. Cambridge: Polity Press.

- Meeks, W. (1983), *The First Urban Christians*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Milbank, J. (1990), *Theology and Social Theory*. Oxford: Blackwell.
- Moberg, D. (1989) "Coming Out" in the Sociology of Religion', *Sociological Analysis* 50: 415-18.
- Moss, A. H. (1924), *Studies in the Christian Gospel for Society*. London: Student Christian Movement.
- Murchison, D. C. (1998), 'Scripture, Tradition, Knowledge and Experience', *Ecumenical Review* 50: 48-53.

